

М.В. Ніколаюк,
аспірант
(Житомирський державний університет)

ОСВІТНЯ СИСТЕМА НІМЦІВ-ЛЮТЕРАН НА ВОЛИНІ (ДР. ПОЛ. XIX – ПОЧ. XX СТ.)

У статті висвітлено загальні засади освіти в школах німецьких колоністів другої половини XIX – початку XX ст.

Мета статті – показати загальні засади початкової освіти в школах німецьких колоністів другої половини XIX – початку XX ст., формування шкільної мережі лютеранських поселень на Волині та взагалі усіх волинських німців. Серед праць, дотичних до теми дослідження перш за все потрібно відзначити монографію І.М. Кулінича і Н.В. Кривця "Нариси з історії німецьких колоній в Україні" (Київ, 1997) та монографію волинського німця Н. Арндта "Die Deutschen in Wolhynien. Ein kulturhistorischer Uberlick" (1994), які розглядають проблему німецьких колоністів у загальноісторичному ракурсі. В 1998 р. М.П. Костюк, а в 2002 р. О.Г. Суліменко захистили кандидатські дисертації, в яких торкаються культури та освіти волинських німців. Однак ці та деякі інші дослідники хоча й порушують проблеми німецького шкільництва, але розглядають їх дуже лаконічно і в загальноісторичному плані. Найближче торкаються суті проблеми окремі статті М.П. Костюка, В.В. Надольської та О.Г. Суліменко. Проте вони теж не дають цілісного враження про німецьке шкільництво того періоду.

На Волині, яка була однією з найбільших губерній України, але вкрай малозаселеною, національними меншинами були поляки, євреї, чехи, німці. 150-200 років тому вони проживали поряд з корінними жителями – українцями, взаємозбагачуючись культурою, досвідом, знаннями, в тому числі здобутими в галузі шкільництва і родинного виховання. Однак оригінальний позитивний досвід цих меншин не вивчався і для загального блага не використовувався.

Німці – працелюбний та висококультурний народ, представники якого зробили свій внесок у розвиток нашої вітчизняної культури, освіти та інших галузей життя. З німецьких колоній вийшло багато видатних особистостей, які присвятили своє життя праці та службі на користь українському народу.

Колонізація земель Волині розпочалась із кінця XVIII століття, тобто після другого і третього поділів Польщі, за якими правобережна Україна відійшла до Росії і в її складі було утворено Волинську губернію. Це був перший етап формування німецької общини (а також єврейської, польської, чеської).

Із другої половини XIX століття колонізація стає масовою, оскільки в Росії у 1861 році було скасовано кріпацтво, а царський уряд дозволив іноземцям купувати землю у приватну власність і надав колоністам податкові пільги. Вже до 1861 року на Волині нараховувалося 13711 німецьких поселенців, у 1874 році – 40503, в 1884р. – 120395, а в 1907р. – 181892 колоністи. В основному це були лютерани і баптисти та анабаптисти чи перехрещенці. Вирощення і церква цих конфесій в обов'язковому порядку вимагали, щоб діти мали елементарну освіту.

Ця обставина зумовила швидке форсування відкриття німецьких шкіл на Волині. Якщо в 1865 році їх було всього 34, то через 20 років їх число зросло у 9 разів і склало 306, а в 1892 році – вже 337 шкіл. Це п'ята частина усіх шкіл Волині.

Перші споруди, що будувалися колоністами, були, звичайно, школи та церкви. Віра в Бога завжди відігравала керівну роль не лише у духовному, але й у повсякденному житті німців. Це мало велике значення для розвитку шкільної справи у місцях поселень. Саме тому форму і зміст навчання до певної міри визначала конфесійна приналежність до тієї чи іншої протестантської течії. Релігійний характер і специфіка освіти змушували осілих німців ретельно опікуватися шкільною справою. Нерідко школи будувалися навіть раніше кірх (церков) і молитовних будинків. Поселенці наймали вчителя, створювали для нього побутові умови, а власники землі надавали колоністам деякі пільги щодо оподаткування шкільної території. У таких школах при розв'язанні освітніх завдань закладалися основи християнського світогляду і національної свідомості.

Перебуваючи в етнічно чужому оточенні, волинські школи німецьких колоністів були й оберегами їхньої національної самобутності: рідної мови, звичаїв і традицій, німецької ментальності і духу гуманізму. Загальну філософію освіти і виховання у німецьких школах визначали християнські засади.

Кожна лютеранська церква мала власну парафіяльну школу, яка разом із церквою належала до певного об'єднання лютеран. У них німецькі діти отримували восьмирічну початкову освіту. У кожній зі шкіл було від двох до чотирьох викладачів – пасторів та "особих" світських наставників. Один із пасторів очолював церковне служіння та викладав Закон Божий і біблійні дисципліни, інший допомагав світським викладачам. При школах також були досить цінні бібліотеки, що сприяло збагаченню та урізноманітненню навчального процесу [1: 32].

У кожному німецькому поселенні на території всієї Російської Імперії, включаючи навіть Сибір, існувала школа, де дітям віком від шести до п'ятнадцяти років пропонувався курс восьмирічної початкової освіти. "Ці школи, – згадує один із колоністів, Еміль Роледер, – були духовними баштами сили, без яких ми були б приречені на асиміляцію під тиском більш чисельних етносів Росії" [2: 75].

Утримання та розвиток школи доручався шульмайстеру, тобто директору школи, який обирався з освічених та суспільно активних колоністів. Нерідко керування школою припадало на долю місцевого пастора. Навчання у школах тривало п'ять днів – з понеділка по п'ятницю. Всі шкільні предмети викладалися переважно російською мовою, окрім німецької мови та релігії. Суботи були присвячені так званим "конфірмаційним інструкціям", тобто глибокому розгляду питань віри та конфесії. У багатьох регіонах відповідальними за повну підготовку дітей до

конфірмації були саме вчителі, а пастор, відвідуючи такі заняття, лише перевіряв учнів та давав дозвіл на допуск до конфірмації [2: 33].

Кожного недільного ранку, за відсутності пастора, вчитель проводив "читацьке служіння". Протягом дня хрестив дітей, відвідував хворих та помираючих, а також брав участь у похоронах. У його розпорядженні були всі церковні архіви, і він також виконував обов'язки церковного секретаря. Це ще раз підтверджує тісний зв'язок між школою та церквою у лютеранських колоніях. Школа та церква фактично доповнювали та підтримували одна одну. В системі колонії одна без одної вони навряд чи могли б повноцінно функціонувати [2: 88].

У лютеранських школах вивчалися латинська та німецька мови, письмо, рахунок, проводилися уроки музики, співів, учні отримували знання з географії та історії, також обов'язковим було вивчення російської мови.

Будувалися та утримувалися школи на кошти церковних общин, що очолювалися старійшинами. Гроші на утримання надходили від членів церков у вигляді пожертв, заповітів, а також десятини, що й у наш час є невід'ємною частиною християнського служіння членів протестантських церков. Як і в сучасних церквах протестантського віросповідання, раніше не було достатньо коштів на утримання та забезпечення шкіл, тому дуже часто вони використовували фінансову підтримку зарубіжних братів по вірі.

У процесі навчання вчитель орієнтувався на індивідуальне засвоєння учнем шкільних предметів шляхом виконання завдань у стінах школи.

Ситуація з підручниками була скрутною. Лише окремі учні мали власні, тому навчання здійснювалося за принципом гімназій, тобто заняття проводилися за підручниками, які були в наявності [3: 209].

Перша німецька школа на Волині була відкрита ще в 1797 році в колонії Скерневські Голендри Володимир-Волинського повіту. У ній навчались чотирнадцять хлопців та вісім дівчат (всього 22 учні) [5: 147].

На Волині лютеранські школи були розміщені в Гаймталі (130 учнів), Пуліні (34), Пулінській Гуті (53), Млинку (40), Федоровці (48), Радищі (11), Солодирях (79), Рогівці (31), Вишняківці (23), Лісках (36), Острівці (50), Ньюманівці (60), Кутузовці (34), Грунталі (35), Янівці (28), Шадурі (21), Гнаденталі (40), Березовці (39), Крем'янці (60), Аннаполі (41), Верендорфі (42), Фріденсталь-Домброві (32), Вирубі (47), Недбаєвці (45), Березово-Хаті (65), Рудокопі (35), Грюнфельді (25), Новіні (28), Мар'янівці (30), Домбровці (55), Яківці (40), Александрії (42), Вулці (47), Джозефштадт-Ронані (80), Альт-Вікторівці (28), Новій Вікторівці (50), Гоноріні (46), Майдані (51), Антонівці (40), Каролінівці (30), Максимівці (28), Старому Кройзендорфі (24), Новому Кройзендорфі (31), Александрорфі (30) та Візенталі (40).

Вік учнів коливався від 6 до 15 років. Хлопчиків було значно більше, ніж дівчат. У 1881 р. у Волинській губернії в 306 німецьких школах навчалося 12625 учнів, з них 6862 хлопчики і 5763 дівчинки.

На початку 1911 року на території Російської Імперії було проведено перепис у початкових школах. За ним у Волині на той час функціонувала 271 німецька школа, де навчалося 12254 учні. Серед українських губерній, де проживали німці, Волинська займала перше місце за кількістю школярів-німців. Також Волинь була першою за кількістю учнів на одного вчителя (43). Учителями були лише чоловіки. По грамотності на 1987 рік німці займали друге (після чехів) місце серед національностей, які населяли Волинську губернію Російської Імперії (у процентному відношенні – 37,8 %).

Німецькі школи були підпорядковані Петербурзькій консисторії. Вони були прирівняні до приватних шкіл. Кожній школі належала ділянка землі розміром до восьми десятин землі. Викладалися такі предмети, як арифметика, читання, письмо, мови та кілька церковних дисциплін. Також приділялася увага фізичному вихованню.

У німецьких школах навчались не тільки лютерани. Багато місцевого населення, в основному представники середнього класу, не маючи змоги навчати своїх дітей у гімназіях і реальних училищах, віддавали їх у протестантські та іноді в католицькі школи, де плата за навчання була досить невеликою. Так, наприклад, у 1909 році у лютеранських школах для тих, хто не був членом об'єднання лютеран Волині, навчання коштувало 10 карбованців на місяць. Із української та російської частини населення у німецьких школах навчалися діти переважно дрібних поміщиків та буржуазії, ремісників, медиків, військових.

Заробітна плата вчителя в лютеранських школах сягала від 100 – 200 до 225 карбованців у Гаймталі (Нова Буда), де кількість учнів була найбільшою серед лютеранських шкіл на Волині – 130. У школах із невеликою кількістю учнів учитель отримував до 70 карбованців. Світські вчителі, які не входили до об'єднання лютеран, але викладали деякі предмети, заробляли від 10 до 90 карбованців.

Щодо вчительських навчальних закладів, потрібно зауважити, що їх не було достатньо для забезпечення вчителями усіх німецьких шкіл на території Російської Імперії. До 1900 року в німецьких колоніях (особливо в лютеранських об'єднаннях) виникла нагальна потреба в освітянах. Тому в цей час терміново почали створюватись вчительські семінарії. Одна з таких інституцій виникла у колонії Гаймталь. Перший випуск семінарії відбувся в 1904 році. Її випускники працювали на території всієї Волині [5: 103].

Антиколоніалістські законодавчі акти 80-90-х років XIX століття та намагання русифікувати німецьку освіту зупинили приток німецьких колоністів і викликали їх зворотню міграцію. Вже у 1899 році число німецьких шкіл скоротилося до 308, в 1901 році їх стало 296, через десять років – 271, а в 1914 році – лише 175 шкіл і 9710 учнів у них, що складало всього 10% від загальної кількості шкіл губернії і 5,3% від чисельності учнів.

Слід зауважити, що царський уряд не втручався у внутрішні справи лютеранських общин німців, але постійно стежив за їх життям та діяльністю. Однак із початком першої світової війни більшість німців Волині

було депортовано, що призвело до занепаду системи лютеранських шкіл, та й загалом німецької початкової освіти.

Із приходом радянської влади на Україну ситуація в освіті національних меншин поліпшилася. Багато німців-лютеран повернулося на Волинь. Почався період так званої колонізації. Широко відкривалися школи, громадські організації та релігійні споруди, де спілкування та викладання проводилося рідною мовою народів, що населяли Україну. Проте невдовзі всі вони були закриті, а представники національних меншин депортовані та репресовані.

Із лав німецьких колоністів вийшло чимало відомих людей: учених, письменників, громадських діячів і просто достойних громадян, – але багато з них залишилось і без Великої, і без Малої Батьківщини. Лише в 1967 році, після довгих митарств, їм було дозволено повернутися до рідних осель. У 1989 році на Україні проживало 38879 німців, що повернулись із Німеччини та східних районів СРСР. Однак лише в Дніпропетровській, Донецькій, Одеській та Закарпатській областях вони проживають досить компактними групами, а в областях колишньої Волинської губернії (Волинській, Рівненській та Житомирській) вони розсіяні і живуть по кілька чоловік у районі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Philosophy of christian school education – 1995, rep. 1998. – Association of Christian Schools International.
2. Emil I. Roleder. Faith Under Four Flags – a Personal Diary of Russia's Germans. – USA : 1978
3. Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність. – Житомир: "Волинь", 1998. – 224 с.
4. Heimatbuch, 1962. – 69 с.
5. Костюк М.В. Формування шкільної мережі в німецьких колоніях Волині // Родина Волинь. – "Волинь", 1999. – 168 с.
6. Гуго Гар. Німецька школа у місті Новоград – Волинському // Родина Волинь – "Волинь", 1999. – 317 с.
7. Обзор Вольнской губернии за 1914 год. – Житомир, 1915. – Приложение.

Матеріал надійшов до редакції 07.12.2005 р.

Николаюк М.В. Система образования немцев- лютеран на Волини (вт. пол. XIX – нач. XX вв.).

В статье показаны основные черты образования немцев – лютеран на Волини (вт. пол. XIX – нач. XX вв.).

Nikolayuk M. The Education System of Lutheran Germans in Vohlyn (late XIXth – early XXth cen.).

The article shows the basic features of school education in German colonies of Vohlyn Province (late XIXth – early XXth cen.).